

Počiatky Rehole pustovníkov sv. Augustína v Uhorsku a vznik ich samostatnej provincie*

Miroslav Huťka

Pustovnícke hnutie je pozoruhodným historicko-náboženským fenoménom, ktorý vzbudzuje záujem, obdiv, ale aj pohrdanie, no predovšetkým je pre súčasného človeka len veľmi ťažko, ak vôbec, pochopiteľné. Čo nútilo človeka žiť osamote, v lesoch, na pustatinách, na okraji spoločnosti s obmedzenou možnosťou socializácie? Ako sa vôbec fyzicky dali prežiť také ťažké podmienky? Súčasný človek na tieto otázky len veľmi ťažko hľadá odpoveď. Samozrejme, realita bola odlišná od hagiografických legiend, no to je už skôr otázka napríklad pre sociológov. My sa vo svojom príspevku pokúsime analyzovať počiatky pôsobenia augustiniánov na území stredovekého Uhorska a okolnosti vzniku ich samostatnej rehoľnej provincie.

Eremitizmus, živý v latinskom svete často rôznymi rehoľami, spočiatku najmä benediktínmi, bol rozšírený v rôznych oblastiach Európy, najmä však v severnom Taliansku. Veľkým impulzom pre jeho rozvoj bola mohutná vlna spojená s rozmachom reformy náboženského života. Jej počiatky možno hľadať už niekde v období 10. storočia ako dôsledok dynamických zmien, ktoré zasiahli celé latinské kresťanstvo a kde jedným z vrcholov bol gregoriánsky boj za emancipáciu kresťanstva v druhej polovici 11. storočia. Ďalším prameňom, z ktorého eremitizmus čerpal, bol odpor proti bohatstvu vznikajúcej vrstvy meštianstva.¹ Pustovnícke hnutie bolo rozšírené po celej Európe a výnimkou nebolo ani Uhorsko.

Eremiti žili v Uhorsku, ako aj na území dnešného Slovenska, pričom tento fakt dokazuje veľké množstvo prameňov, či už diplomatickej, kronikárskej alebo toponymickej povahy.² Pôvodne sa predpokladalo,

* Táto štúdia bola podporená z grantového projektu Ministerstva školstva SR VEGA 1/0925/13 „Rád svätého Augustína v stredovekých dejinách Slovenska“.

¹ Hugh LAWRENCE, *Dejiny evropského mništví*, Praha: Východní; Brno: CDK, 2001, s. 151.

² Základný prehľad problematiky ponúka práca Michala SLIVKU, „K problematike eremitizmu na Slovensku,“ in *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*, ed. Jozef

že títo pustovníci patrili, predovšetkým na území dnešného Slovenska, k príslušníkom Zoborského kláštora, a teda k benediktínskej reholi.³ Veď legendy o živote sv. Svorada a Benedikta sú toho dobre známym príkladom.⁴ No toto tvrdenie neplatí absolútne. Okrem príslušníkov benediktínskej rehole sa na území Uhorska pohybovali pravdepodobne aj laickí, no najmä talianski pustovníci,⁵ resp. pustovníci, ktorí používali Augustínovu regulu. Dôkazom tohto tvrdenia, okrem iných, je aj vznik špecificky uhorskej rehole pavlínov, ktorých dve hlavné strediská sa nachádzali v centrálnej časti Uhorska. Prvé bolo v Patašských vrchoch blízko Jakabhegy, neďaleko Páfkostolia (Pécs), a to už za vlády kráľa Ondreja II. (1205–1235). Druhé centrum sa nachádzalo v okolí Kostolíka sv. Kríža v Pilíšských vrchoch juhovýchodne od Ostrihomu. Pre týchto pustovníkov nechal ostrihomský kanonik Eusébius v roku 1246 postaviť spomínaný kostol.⁶ V roku 1308 bola týmto komúnam kardinálom Gentilim z Montefiore pridelená regula sv. Augustína.⁷

Okrem nich sú v 13. storočí v Uhorsku dôkazy aj o prítomnosti pustovníkov patriacich k Reholi sv. Viliama. Na území dnešného Slovenska ide o dve lokality. Prvá sa nachádza pri pohraničných zásekoch v okolí Veľkého Šariša⁸ a druhá vo vnútrozemí vo Veľkej Trni v Zemplíne.⁹ V oboch prípadoch zrejme došlo k lokačnému posunu v súvis-

Šimončíč, Trnava: Trnavská univerzita, 1994, s. 49–70.

³ K tomu množstvo literatúry, najnovšie napríklad antológia Jozef KÚTNIK-ŠMÁLOV, *Kresťanský stredovek Slovenska*, Bratislava: Lúč, 2005, 327 s.

⁴ Napríklad RICHARD PRAŽÁK (ed.), *Legendy a kroniky koruny uherské*, Praha: Vyšehrad, 1988, s. 56–73, alebo RICHARD MARSINA (ed.), *Legendy stredovekého Slovenska*, Budmerice: Rak, 1997, s. 41–43.

⁵ POROV, SLIVKA, „K problematike eremitizmu,“ s. 57.

⁶ KASPAR ELM, „Eremiten und Eremitenorden des 13. Jahrhunderts,“ in *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, ed. Kaspar Elm, Berlin: Duncker & Humboldt, 2000, s. 12–13.

⁷ K tomu množstvo literatúry, napríklad SLIVKA, „K problematike eremitizmu,“ s. 56–57, alebo BEATRIX FÜLÖPP ROMHÁNYI, „Die Pauliner in mittelalterliche Ungarn,“ in *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, ed. Kaspar Elm, Berlin: Duncker & Humboldt, 2000, s. 143–157.

⁸ MIROSLAV HUŤKA, „Rád svätého Viliama a kláštor vo Veľkom Šariši: príspevok k počiatkom Rádu pustovníkov svätého Augustína v stredovekom Uhorsku,“ in *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku: Development of the Church Administration in Slovakia*, ed. Vladimír Rábik, Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku; Katedra história a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 230–253, alebo MIROSLAV HUŤKA, „Počiatky augustiniánov vo Veľkom Šariši,“ *Historický časopis* 61 (2013): 143–159.

⁹ Slovenskí autori tento kláštor považujú za augustiniánsky: ALEXANDER AVENARIUS, „Problém pravosti privilegia pre Turčiansky kláštor z roku 1252,“ *Zborník Filozofickej*

losti s kráľovskou fundáciou v mladšom období. Zahraničná literatúra predpokladá aj prítomnosť pustovníkov sv. Jána Bonusa (jambonitov), a to v Ostrihome a v Päťkostolí, no bez opory v prameňoch.¹⁰ Nakoniec talianski pustovníci sú doložení aj v oblasti sútoku Hnilca a Hornádu, kde sa nachádzala pustovňa „vlašského“, teda talianskeho pustovníka.¹¹

Predchodcami Rehole pustovníkov sv. Augustína v Uhorsku bola už spomínaná Rehoľa sv. Viliama. Jej zakladateľom bol sv. Viliam z Malavalle, ktorý umrel v roku 1157. Jeho nasledovníci spočiatku používali konštitúciu s názvom *Regula sancti Guillelmi*,¹² no od roku 1237 im pápež Gregor IX. (1227–1241) zmiernil prísne pravidlá ich regule, pričom im nariadil používať regulu svätého Benedikta podľa cisterciánskej observancie.¹³ Z augustiniánskeho spoločenstva začali viliamiti pôsobiť v Uhorsku pravdepodobne ako prví a ich príchod sa spája predovšetkým s Ostrihomom. Nasvedčuje tomu listina z roku 1284. Bratia viliamiti sa pri arcibiskupovi Lodomerovi dožadovali svojho návratu do Kaplnky sv. Víta na Ostrihomskom hrade. Zrejme tu vykonávali pastoračnú činnosť, o ktorú prišli pravdepodobne v čase mongolského vpádu v rokoch 1241–1242.¹⁴ Museli tu teda pôsobiť ešte pred vypálením mesta v roku 1242. Ďalšie správy o pôsobení viliamitov máme z Veľkého Šariša (pred rokom 1270),¹⁵ z Nového Mesta pod Šiatrom (Sátoraljaújhely alebo Ujhe-ly), resp. Veľkej Tírne, z Körmendu a zo Zalakomára (Komár).¹⁶ Nakoniec

fakulty Univerzity Komenského – *Historica* 16 (1965): 124–126. Ferdinand ULIČNÝ, *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*, Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 547, no maďarská autorka B. Romhányi dokázala jeho viliamitskú tradíciu: Beatrix ROMHÁNYI, „Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon,” *Aetas*, 2005, č. 4, s. 92–93.

¹⁰ Benigno van LUIK, *Gli eremiti neri nel Dugento con particolare riguardo al territorio pisano e toscano: origine, sviluppo ed unione*, Biblioteca del bollettino storico Pisano, collana storica 7, Pisa 1968, s. 75; <http://www.ghirardacci.it/benigno/benigno.htm> [cit. 2. 2. 2015]. V tomto prípade zrejme ide o poukázanie na počiatky pavlínov, ktorí môžu mať svoje korene práve severotalianských pustovníkoch.

¹¹ SLIVKA, „K problematike eremitizmu,” s. 57.

¹² Kaspar ELM, *Beiträge zur Geschichte des Wilhelmitenordens*, Köln: Böhlau, 1962, s. 20–21.

¹³ Kaspar ELM, „Wilhelmiten“, in *Lexikon des Mittelalters* (ďalej *LexMA*), sv. 9, CD-ROM Ausgabe, Verlag J. B. Metzner, 2000, s. 197–198.

¹⁴ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (ďalej *MES*), sv. II., ed. Ferdinandus KNAUZ, Strigonii: Gustavus Buzárovits, 1882, s. 184–185: „... in Basilica beati Wythi martiris de promontorio Castri Strigoniensis, que est Capella Strigoniensis ecclesie...”

¹⁵ HUŤKA, „Počiatky augustiniánov,” s. 155.

¹⁶ ROMHÁNYI, „Ágostonrendi,” s. 92. Podrobnejšie o tom publikoval výsledky výskumu Kaspar Elm, uvádza však len štyri lokality okrem Nového Mesta pod Šiatrom; Kaspar

aj historici, ktorí sa venujú dejinám rehole, predpokladajú ich prienik severne od Álp už za pontifikátu Gregora IX. (1227–1241).¹⁷

Príchod severotalianskych (toskánskych) pustovníkov, predovšetkým augustiniánov,¹⁸ do Uhorska a vznik prvých rehoľných domov bol pravdepodobne starší, ako sa pôvodne predpokladalo. Napríklad David Gutiérrez predpokladá prienik augustiniánov na sever od Álp niekedy po roku 1244.¹⁹ No už v súvislosti s mongolským vpádom bola vydaná v Stoličnom Belehrade vo februári 1242 listina, ktorou uhorskí cirkevní predstavitelia prosili pápeža o pomoc. Medzi predstaviteľmi rehoľných spoločenstiev sa uvádzajú aj augustiniáni.²⁰ Ide o správu, ktorá sa vymyká z rámca prvých písomných zmienok o jednotlivých kláštoroch hlásiacich sa k augustiniánskej alebo viliamitskej reholi. Všetky správy sa totiž týkajú obdobia, ktoré je vzdialené tomuto času a súvisí skôr s obdobím konca vlády Bela IV. (1235–1270). Za najstarší konvent založený priamo v augustiniánskej rézii je možné považovať Priorát sv. Tomáša Becketa v Gátaia (maď. Mezősomlyó), ktorý vznikol pred rokom 1270, alebo Priorát sv. Anny v Ostrihome hlásiaci sa do obdobia rokov 1262–1272.²¹ Je preto možné, že zmienka o „*sancti Augustini*“ sa netýka augustiniánov, ale premonštrátov, ktorí boli v listine spomenutí pred nimi. Totiž aj premonštráti sa riadia regulou sv. Augustína. Možno aj na základe tejto

ELM, „Die Bulle *Ea quae iudicio* Clemens' IV. 30. VIII. 1266: Vorgeschichte, Ueberlieferung, Text und Bedeutung,“ *Augustiniana* 16 (1966): 119–123.

¹⁷ Francis ROTH, „Il cardinale Riccardo Annibaldi Primo Protettore dell' Ordine Agostiniano,“ *Augustiniana* 2–3 (1952–1953): 121–122; <http://www.ghirardacci.it/annibaldi/annibaldi.doc> [cit. 7. 7. 2014].

¹⁸ Ďalej budeme používať pre označenie rehole názov augustiniáni a ako synonymum aj Rehoľa pustovníkov sv. Augustína, a to aj napriek tomu, že oficiálnym názvom je Rehoľa sv. Augustína (O.S.A.) Toto pomenovanie sa však používa len od roku 1969, pričom v staršom období sa používal spomenutý názov a jeho variácie.

¹⁹ David GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1: *Die Augustiner im Mittelalter 1256–1356*, Würzburg: Augustinus Verlag, 1985, s. 28. Podobne o tom aj Kaspar Elm v súvislosti s viliamitmi; Kaspar ELM, „Italienische Eremitengemeinschaften des 12. und 13. Jahrhunderts: Studien zur Vorgeschichte des Augustiner-Eremitenordens,“ in *Vitasfratrum: Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts*, ed. Kaspar Elm, Annweiler: Dietrich-Coelde-Verlag, 1994, s. 3–54.

²⁰ Richard MARSINA – Miloš MAREK (ed.), *Tatársky vpád: historické rozprávanie o strašných udalostiach, ktoré priniesli obyvateľom Uhorského kráľovstva veľa utrpenia a celú krajinu priviedli na pokraj skazy*, Budmerice: Rak; Bratislava: Veda; Trnava: Trnavská univerzita, 2008, s. 50–51: „...cisterciensis Premonstratensis, sancti Augustini et sancti ordinum abbates...“.

²¹ Kaspar ELM, „Die Bulle *Ea quae iudicio*,“ s. 119–123.

listiny Beatrix Romhányi predpokladá, že prvá komunita augustiniánov a ich rehoľné domy vznikli ešte pred mongolským vpádom, aj keď prvé písomné správy sú mladšie.²²

Rehoľa pustovníkov sv. Augustína vznikla v dvoch vlnách. Prvou bola tzv. Malá únia z roku 1244 a druhou tzv. Veľká únia, pri ktorej boli zlúčené viaceré, pôvodne samostatné rehole do jednej väčšej komunity, a to v roku 1256. Do tohto integračného procesu boli zapojení už spomenutí viliamiti, no okrem nich aj eremiti z Brettina v diecézi Fano, známi aj ako pustovníci z anconskej marky,²³ bratia svätého Jána Bonusa, zvaní aj jamboniti,²⁴ pustovníci z Monte Favale,²⁵ pustovníci z Toskánska²⁶ a neskôr aj menšie spoločenstvá, známe ako Chudobní (proští) katolíci Duranda z Huesca²⁷ alebo Vrecoví bratia.²⁸ Tento proces spájania hetero-

²² ROMHÁNYI, „Ágostonrendi,“ s. 92–94.

²³ Zvaní taktiež brettini. Išlo o voľné združenie pustovníkov okolo kostolíka svätého Blasiusa, severozápadne od mesta Fano. GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 42–44.

²⁴ Svätý Ján Bonus (Bono) žil v rokoch 1210–1249 v oblasti Butriola alebo Budria, niekoľko kilometrov západne od Ceseny v samote a postupne sa k nemu pridávali aj jeho žiaci. Patril k horlivým podporovateľom katolíckej cirkvi a pápeža. Proces jeho blahorečenia bol veľmi rýchly a prebehol do piatich rokov od jeho smrti. GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 34–41.

²⁵ Ide o vrch Monte Fabali (tiež Monte Favale) v diecéze Pésaro, kde sa združení pustovníci spočiatku nachádzali pod priamym vplyvom Rehole svätého Viliama a na rozdiel od ostatných augustiniánov používali regulu svätého Benedikta. Zdá sa, že išlo o jeden z rehoľných domov viliamitov, ktorý sa odtrhol a získal väčšiu samostatnosť. Porov. ROTH, „Il cardinale Riccardo,“ s. 122–123, alebo ELM, „Italienische Eremitengemeinschaften,“ s. 3–54.

²⁶ Ide o pôvodných augustiniánov, ktorí vznikli zlúčením viacerých pustovníckych spoločenstiev z oblasti Toskánska, ktorí žili v okolí Luccy, Pisy a Sieny. K prvému zjednoteniu (tzv. Malej únii) došlo v roku 1244 v Ríme. GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 32–34.

²⁷ Známi tiež ako Katolícka bedač. Durandus z Huesca (tiež Durandus z Osca) je veľmi zaujímavou osobnosťou tohto obdobia. Pôvodne bol horlivým príslušníkom valdénskej sekty, no po svojej konverzii po dišpute v Pamiers v roku 1207 začal horlivo presadzovať ortodoxiu. Dokonca napísal aj niekoľko traktátov, napríklad proti katarom. Združil okolo seba menšiu skupinu a pápež Gregor IX. túto kongregáciu schválil a uznal pod názvom *Ordo Pauperum Catholicorum* v roku 1237. Zároveň žiadal, aby si zvolili jednu zo zaužívaných regúl. Porov. Malcolm LAMBERT, *Středověká hereze*, Praha: Argo, 2000, s. 114–115 a 140–143, *LexMA* 6, s. 1830, ale taktiež *LexMA* 3, s. 1467–1468, a ROTH, „Il cardinale Riccardo,“ s. 31.

²⁸ Známi aj ako Bratia pokánia Ježiša Krista (*paenitentia Jesu Christi*). Zakladateľom bol Raimund Attanulfi (Athénoux). Porov. *LexMA* 7, s. 1244, alebo GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 44–47.

génnych spoločenstiev, ktoré sa pridržali reguly sv. Augustína, bol komplikovaný aj kvôli tomu, že viliamiti mali vlastnú regulu, neskôr zmenenú na regulu sv. Benedikta. Toto rôznorodé pustovnícke spoločenstvo však malo množstvo trhlín, čo sa napokon prejavilo o necelých desať rokoch. Ale k tomu sa ešte dostaneme. Otázkou preto naďalej zostáva, akých augustiniánov teda listina z roku 1242 vlastne spomína?

V našom príspevku sa chceme podrobnejšie zaoberať aj problematikou vzniku samostatnej uhorskej rehoľnej provincie Rehole pustovníkov sv. Augustína. Presný rok jej vzniku nepoznáme. Podľa staršej tradície vznikla uhorská provincia len po roku 1308, kedy sa odčlenila od nemeckej.²⁹ Medzi tieto názory možno zaradiť aj stanovisko Eleméra Mályusza, ktorý tvrdí, že samostatná uhorská provincia sa dá bezpečne doložiť len od roku 1330.³⁰

Problematika vzniku samostatnej rehoľnej provincie sa pohybuje vo viacerých rovinách. Prvou je existencia dostatočného počtu kláštorov, ktoré by boli primerane majetkovo zabezpečené. Ťažko však definovať ich minimálny počet, ktorý by existenciu samostatnej provincie podporoval. Tu zrejme musela byť splnená aj ďalšia podmienka, ktorou bola politická vôľa. Žiadny provinciál sa dobrovoľne nevzdal jurisdikcie nad svojimi klášťormi, hoci vzdialenosti medzi nimi mohli byť pomerne veľké a geografický priestor obrovský. Nezanedbateľným faktorom bol zrejme aj pocit spolupatričnosti, resp. potreba podriaďovať sa vyššej autorite na určitom politickom území. Práve to bol vážny problém. Pustovníci, z princípu viac-menej nezávislí eremiti, sa často nedokázali vyrovnáť s prísnou disciplínou uzavretých kláštorňých komunít. Možno to pozorovať najmä pri Reholi sv. Viliama, ktorá od roku 1256 tvorila súčasť Rehole pustovníkov sv. Augustína, no v roku 1266 sa definitívne osamostatnila a získala opäť nezávislosť.³¹ Na druhej strane ani politická samostatnosť určitého územia, resp. osobitosť ešte nezabezpečovala samostatnú rehoľnú cirkevnú provinciu, čo možno pozorovať na príklade Poľska, kde samostatná provincia vznikla až v roku 1546.³² Problematika

²⁹ GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 50–51.

³⁰ Elemér MÁLYUSZ, „Az ágostonrend a középkori Magyarországon,“ *Egyháztörténet* 1 (1943): 436.

³¹ Miroslav HUŤKA, „Rád sv. Viliama a kláštor vo Veľkom Šariši,“ in *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*, ed. Vladimír Rábik, Trnava: FF Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 237–238.

³² Grzegorz O. UTH, *Szkic historyczno-biograficzny Zakonu augustjańskiego w Polsce*, Kraków: Nakładem OO. Augustjanów w Krakowie, 1930, s. 103–107.

uhorskej provincie je však rozdielna v tom, že je geograficky bližšia centru augustiniánskej rehole, ktoré bolo v severnom Taliansku.

Ako sme uviedli, podmienkou vzniku samostatnej rehoľnej provincie je etablovanie sa rehole na určitom území, dostatočne rozvinutá kláštoriná štruktúra, pastoračná potreba a politická vôľa najmä zo strany panovníka a cirkevných autorít. Vzhľadom na skutočnosť, že možno už pred mongolským vpádom mali augustiniáni a ich predchodcovia viliamiti svoje rehoľné domy v Uhorsku, je možné vysloviť hypotézu o tom, že rehoľa dospela do štádia samostatnej provincie niekedy na prelome tretej a štvrtej štvrtiny 13. storočia. Ako sme k tomuto tvrdeniu dospeli? Veď spolu s klášťormi viliamitov môžeme odhadnúť počet rehoľných domov tohto obdobia v Uhorsku len na 7, alebo možno len o málo viac.³³

Už sme uviedli, že do vytvorenia samostatnej provincie boli augustiniáni v uhorskom kráľovstve pravdepodobne súčasťou veľkej nemeckej provincie, a to spolu s českým a rakúskym územím. S tým súvisí aj spoločný historický vývoj. Pre nedostatok prameňov sú dôkazy tohto tvrdenia však len nepriame. O čo však ide?

V roku 1262 pápež Urban IV. (1261–1264) poslal do Uhorska niekoľko listov, ktoré boli adresované predstaveným cirkevných reholí.³⁴ Jeden z týchto listov bol adresovaný aj Reholi pustovníkov sv. Augustína – augustiniánom, ako „milovaným synom priorom a bratom pustovníkom v uhorskom kráľovstve“.³⁵ Na základe tejto správy môžeme nepriamo dedukovať, že v tomto období v Uhorsku už pravdepodobne musela existovať samostatná provincia na čele so svojím predstaveným (*prior provincialis*). Ide síce o nepriamu zmienku, no má pomerne veľkú výpovednú hodnotu.

Ďalším nepriamym dôkazom o samostatnosti Uhorska je bula Klementa IV. z roku 1265 v prospech augustiniánov, v ktorej sa spomínajú „arcibiskupi a biskupi z nemeckého a českého kráľovstva“. Ak by bolo

³³ ROMHÁNYI, „Ágostonrendi,“ s. 92–93.

³⁴ Zachovalo sa ich päť, a to list johanitom (*Nicolao, magistro domus hospitalis S. Stephani regis*), dva listy cisterciánom (*Dilectis Filiis, Abbati Cistercii eiusque Coabbatibus et Conuentibus uniuersis Cisterciensis Ordinis Salutem et Apostolicam benedictionem* a druhý *dilectis filiis Abbati Cisterciensi, eiusque Coabbatibus et Conuentibus uniuersis Cisterciensis Ordinis salutem et apostolicam benedictionem*), minoritom a augustiniánom. Jeden list bol adresovaný aj kráľovi Belovi IV.

³⁵ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej len CDH), sv. IV,3, ed. Georgius Fejér, Budae: Regiae universitatis Ungaricae, 1829–1844, s. 87: „dilectis filiis Prioribus et Fratribus Eremitarum in regno Hungariae constitutis“.

Uhorsko súčasťou nemeckej provincie podobne ako české kráľovstvo, prečo sa potom menovite v tejto bule nespomína?

Podobne nejasným dôkazom je aj samotná bula *Ea quae iudicio* pápeža Klementa IV. (1265–1268) vydaná 30. augusta 1266 vo Viterbe.³⁶ Touto bulou získala Rehoľa sv. Viliama opätovnú samostatnosť od augustiniánov, okrem kláštorov *Alemaniae, et Vngariae regnorum*. V roku 1256 boli totiž viliamiti inkorporovaní do Rehole pustovníkov sv. Augustína, zrejme proti svojej vôli. Bula sa okrem iného priamo dotýka Nemecka a Uhorska. Spája totiž kláštory v Uhorsku a v Nemecku. Táto skutočnosť sa však v bule explicitne nespomína. Dá sa to interpretovať dvomi spôsobmi. Prvý hovorí, že ide o osud iba jednej provincie, ktorá spoločne zahŕňa územia Nemecka, Čiech a Uhorska, čo je skrátené označené v bule zdôraznením len dvoch kráľovstiev. Druhá interpretácia naznačuje opak! Uhorsko je spomenuté osobitne, explicitne teda možno predpokladať, že je už suverénnym územím, a to nielen v zmysle politickom, ale aj provinčnom.

Faktom však zostáva, že kláštory v Nemecku a v Uhorsku mali spoločný osud, a preto možno vysloviť hypotézu, že boli súčasťou jednej provincie. Je totiž sporné, či by samostatná uhorská provincia vôbec v tomto období vznikla, keď tu existovali sotva štyri až sedem kláštorov (?), samozrejme podľa súčasného stavu poznania. Navyše, pravdepodobne veľká väčšina z nich pôvodne patrila viliamitom. Je to pomerne malý počet na vznik samostatnej provincie. Spolu s Uhorskom patrilo do nemeckej provincie aj územie Čiech, možno s tromi známymi klášťormi viliamitov v Pivoni, v Ostrově,³⁷ a v *Corona sanctae Mariae* neďaleko Krasíkova na Morave,³⁸ ako aj Poľsko s dvomi klášťormi na západe v Štetíne a v Lipianoch na ríšskom území.³⁹ Počet viliamitských kláštorov v tejto oblasti, ktoré získali augustiniáni, tak možno odhadnúť na 17 až 20.⁴⁰

³⁶ Bula bola publikovaná v celom znení aj v edícii Georgiusa Fejéra: *CDH IV/3*, s. 347–358.

³⁷ ELM, *Beiträge zur Geschichte des Wilhelmitenordens*, s. 87.

³⁸ Jiří ŠMERAL, „Corona sanctae Mariae – Nejstarší fundace řádu Augustiniánů eremitů na Moravě,“ in *Acta universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica – Historica* 31 (2002): 57–59.

³⁹ Štetín sa spomína v prameňoch pod názvom „monasterium Vallis Sancti Guilelmi“ a Lipiany ako „domus de Lipen“. Oba kláštory však zanikli už v 13. storočí, no ťažko ich považovať na poľské, nakoľko sa nachádzajú na západe krajiny; Jerzy KŁOCZOWSKI, „Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich,“ in *Kościół w Polsce I: Średniowiecze*, Kraków: Znak, 1966, s. 469, alebo Kaspar ELM, „Wilhelmiten in Brandenburg und Pommern,“ in *Augustiniana* 16 (1966): 89–96.

⁴⁰ ELM, *Beiträge zur Geschichte des Wilhelmitenordens*, s. 117–119.

Prečo sa však vo Viterbe jednalo o rehoľných domoch práve v týchto dvoch krajinách (*Alemanniae et Hungariae*), resp. prečo boli viliamiti ochotní „obetovať“ rehoľné domy v strednej Európe? Bol to kompromis? Vynára sa aj ďalšia otázka. Do akej miery bol do tohto kompromisu zapojený ostrihomský arcibiskup, kardinál Paelestrina Štefan Bánca (Vancas), údajne veľký ochranca viliamitov pri rímskej kúrii? Prečo tento kardinál, ktorý sa spolu s kardinálmi Jakubom Savellim a Richardom Annibaldim postaral o dohodu z Viterba, nedokázal „ochrániť“ viliamitov v Uhorsku?

Ďalším zdanlivo presvedčivým, no pomerne sporným dôkazom o existencii samostatnej provincie je listina z roku 1278.⁴¹ Delegácia uhorských augustiniánov sa zúčastnila na vojnovom ťažení uhorskej armády proti českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II., ktoré sa skončilo víťazstvom uhorskej a habsburskej armády nad českým vojskom v krvavej bitke na Moravskom poli. Český kráľ tu dokonca prišiel o život. Augustiniáni na čele s provinciálnym priorom (!) predstúpili pred šestnásťročného uhorského kráľa Ladislava IV. Kumánskeho (1272–1290) so žiadosťou o donáciu na mlyn.⁴² Zaujímavé je poradie mien, ktoré listina spomína. Zaiste sú zoradené podľa významu. Na prvom, čestnom mieste je uhorský provinciál Eliáš, hneď za ním akýsi brat Vít (*frater vitus*). Ďalej nasledujú predstavení dvoch kláštorov: Mikuláš, prior kláštora v Ostrihome, a Jakub, prior kláštora v Gátaia (Mezősomlyó), ktorý donáciu od panovníka požadoval. Za týmto účelom si pozval aj ďalších členov rehole na čele s provinciálom.

K závažným nedostatkom tejto listiny však patrí fakt, že ide o falzum, čo však možno súvisí s majetkovou podstatou jej obsahu a nie s osobnosťami, ktoré sa v nej spomínajú.⁴³ No nateraz túto skutočnosť ponechajme bokom.

Existujú napokon presvedčivé dôkazy z neskoršieho obdobia o tom, že na generálnej kapitule v Perugii v roku 1303 sa zúčastnil aj brat Peter z Uhorska ako zástupca uhorskej augustiniánskej provincie, no nie je

⁴¹ Ferenc FALLENBÜCHL, *Az Ágostonrendiek Magyarországon*, Szent István Akadémia II. Osztályának értekezése III/3, Budapest: Stephaneum Nyomda, 1943, s. 28–30.

⁴² MES, sv. II, s. 89–91: „frater Elias prior prouincialis fratrum Heremitarum sancti augustini per hungariam, frater vitus, frater Nicolaus prior de Strigonio, frater Jacobus prior de mezeusumlow ordinis eiusdem“.

⁴³ MÁLYUSZ, „Az ágostonrend a középkori,“ s. 436. Listina je možno mladšieho dáta, no podľa nášho názoru samostatná uhorská provincia už pravdepodobne v tomto období existovala, a teda existencia provinciála Eliáša nie je vylúčená.

jasné, či Peter bol provinciálom.⁴⁴ V roku 1308 sa už explicitne spomína Šalamún ako vikár provincie.⁴⁵ Uhorská provincia sa zrejme môže zaradiť medzi sedemnášť provincií rádu, ktoré existovali pred koncom 13. storočia.⁴⁶ V roku 1296 sa totiž augustiniánske provincie skladali na parížske štúdiá pre brata Jakuba z Viterba. Výťažok tejto zbierky bol presne 17 zlatých – jeden zlatý za každú provinciu.⁴⁷ Dokonca už rok predtým sa konala generálna kapitula v Siene, na ktorej sa zúčastnil aj zástupca z Uhorska.⁴⁸

Ako už bolo uvedené, Uhorsko bolo pôvodne súčasťou nemeckej provincie. Otázkou stále zostáva, prečo a kedy došlo k jej deleniu. Tu sa dostávame na rovinu politickú. Samozrejme, išlo o obrovský priestor od rieky Rýn po Karpaty a od Baltického mora po Alpy a Jadranské more. Efektívne spravovať také obrovské územie bolo nemožné. Preto je len logické, že sa provincia delila.

V 13. storočí zohral významnú úlohu v dejinách nemeckej augustiniánskej provincie Guido zo Stagia, pôvodne nemecký provinčný prior, ktorý, ako sa zdá, zohral kľúčovú rolu pri spore augustiniánov s viliamitmi, ktorý sa skončil kompromisom z Viterba v roku 1266. Ten sa navyše rok pred tým stal hlavou celej rehole – generálnym priorom. A práve táto zmena mohla pomôcť k osamostatneniu sa Uhorska od Nemecka a mohla vzniknúť samostatná provincia. A Uhorsko zrejme nebolo jediné, ktoré vzniklo delením tejto provincie. Totiž v listine z marca 1285 sa spomína *prior provincialis per Alemaniam et Bohemiam*, v roku 1290 *prior per provincia Alemanie superioris et inferioris*, v roku 1297 *provincialis per Bavariam, Bohemiam et Moraviam* a tak by sme mohli pokračovať ďalej.

⁴⁴ GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 50.

⁴⁵ „et Salomon ... vicarius prioris provincialis fratrum Heremitarum in Hungaria“; *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series prima, tomus secundus*, ed. Asztrik Várszegi – István Zombori, Budapestini: Magyar egyháztörténeti enciklopédia munkaközösség, 2000, s. 118. Listinu publikoval už Xystus Schier; Xystus Pál SCHIER – Martinus ROSNÁK, *Memoria provinciae Hungaricae Augustinianae antiquae, adservata in schedis P. Xysti Schier eremitaе Augustiniani, ac dein per Martinum Rosnak ejusdem instituti alumnum in lucem publicam emissa Anno MDCLXXV*, Graecii: Typis Haeredum Windmanstadii, 1778, s. 11.

⁴⁶ GUTIÉRREZ, *Geschichte des Augustinerordens*, Bd. 1, Teil 1, s. 50–51.

⁴⁷ Tamže, s. 50.

⁴⁸ Balbino RANO, *Dizionario degli istituti di perfezione voce Agostiniani*, <http://www.ghirardacci.it/dip-1%5Cdip-1.htm> [cit. 7. 7. 2014], s. 323.

A. Zummkeler takýchto príkladov uvádza veľké množstvo.⁴⁹ Pôvodná nemecká provincia rehole augustinánov sa teda začala v poslednej štvrtine 13. storočia deliť na menšie časti a Uhorsko zrejme nestálo bokom tohto procesu.

Samostatná uhorská provincia Rehole pustovníkov sv. Augustína teda pravdepodobne vznikla niekedy medzi rokmi 1263–1308. Najpravdepodobnejšie sa proces osamostatnenia začal niekedy po roku 1265, kedy sa provinčný prior Guido zo Stagia stal generálnym priorom rádu. Zároveň je to obdobie vlády Bela IV. (1235–1270), ktorý sa považuje za veľkého priaznivca augustiniánov, ako aj iných reholí v Uhorsku.⁵⁰ Nezanedbateľným faktom zostáva aj skutočnosť, že v tomto období pri rímskej kúrii pôsobil ostrihomský arcibiskup kardinál Štefan Báncsa (Vancas), ktorý sa významnou mierou zaslúžil o spomínanú kompromisnú dohodu medzi augustiniánmi a viliamitmi z Viterba roku 1266.⁵¹

Závažným argumentom sa javí aj skutočnosť, že vznik novej rehoľnej provincie si vyžadovali okolnosti súvisiace s kristianizáciou južných a stredných častí Uhorska. Je všeobecne známe, že pripojením Bosny k Uhorsku sa súčasťou štátu stalo územie s veľkým počtom heretikov, nazývaných bogomilovia. Zároveň v rokoch 1239 a 1242 sa v krajine usadili pohanskí Kumáni, ktorí sa svojím spôsobom života, mravmi a kultúrou odlišovali od väčšinového obyvateľstva do takej miery, že to v krajine vyvolalo obrovské pobúrenie, navyše v predvečer mongolského vpádu. Urýchlený vznik samostatnej rehoľnej provincie, možno aj bez dostatočného počtu kláštorov, si preto mohla vyžiadať pastoračná a kristianizačná potreba.⁵² Navyše niektoré augustiniánske kláštory boli vybudované v štvrtiach miest s arménskym obyvateľstvom (napríklad v Ostrihome).⁵³

Ďalšou stránkou kreovania rehoľnej provincie bola politická vôľa, tu zrejme musel svoju úlohu zohrať panovník a aj cirkevné špičky. Podľa zistení maďarskej autorky B. Romhányi bol veľkým podporovateľom

⁴⁹ Podrobne o tom: Adolar ZUMKELLER, „Zur Frühgeschichte der Augustiner in Deutschland,“ in *Augustiniana* 9 (1959): 96–98.

⁵⁰ ROMHÁNYI, „Ágostonrendi,“ s. 92–97.

⁵¹ Uhorská tradícia ho však pozná pod menom Štefan Báncsa: *Esztergomi érsekek 1001 – 2003*, ed. Margit Beke, Budapest: Szent István társulat, 2003, s. 111.

⁵² Podobná situácia bola aj v súvislosti so vznikom samostatnej rehoľnej provincie dominikánov v Uhorsku už v roku 1221; porov. Michal SLIVKA, „Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku,“ *Archaeologia historica* 25 (2000): 268.

⁵³ ROMHÁNYI, „Ágostonrendi,“ s. 92.

cirkevných reholí kráľ Belo IV. (1235–1270). Zároveň v roku 1270 umrel v Ríme aj toľkokrát spomínaný uhorský kardinál Štefan Bánca, osobnosť zapojená do procesu vzniku rehole augustiniánov. Teda koniec šesťdesiatych rokov 13. storočia sa ponúka ako vhodné obdobie s priaznivou politickou klímou na vznik samostatnej provincie, ktorá už v podstate do konca storočia nenastala: vojna s Přemyslom Otakarom II. (1271–1273), slabá vláda Ladislava IV. Kumánskeho, uprázdnenie arcibiskupského stolca v Ostrihome v rokoch 1278–1279 atď. Situácia sa zlepšila až v deväťdesiatych rokoch za vlády Ondreja III. (1290–1301), a aj to len na krátku dobu.

No predsa sa vyskytol ešte jeden vhodný okamih na zriadenie samostatnej provincie. Práve v čase hlbkej politickej, cirkevnej a náboženskej krízy na konci sedemdesiatych rokov 13. storočia prišiel do Uhorska pápežský legát Filip z Ferma. Mal riešiť tri závažné problémy: po prvé, s neobsadeným metropolitným stolcom v Ostrihome, po druhé, s kráľom, ktorý nežil kresťansky a obklopil sa pohanmi (Kumánmi), „znesväcoval manželské lôžko“, a po tretie, s Kumánmi, ktorí odvádzali kresťanských chlapcov, rabovali cirkevné majetky atď.⁵⁴ Práve pôsobenie pápežského legáta v Uhorsku v roku 1279 a neodkladná potreba kristianizovať pohanských Kumánov mohla dopomôcť k zriadeniu samostatnej provincie. Eklatantným dôkazom môže byť napríklad aj účinkovanie augustiniánskeho brata blahoslaveného Víta z Panónie (z Uhorska), ktorý umrel v povestí svätosti v roku 1297. Jeho zásluhou bolo údajne obrátené na kresťanskú vieru veľké množstvo (až 10 000?) pohanských Kumánov.⁵⁵ Zdá sa byť preto pomerne logické, že návšteva pápežského legáta mohla pomôcť k vytvoreniu augustiniánskej provincie v Uhorsku. Koniec koncov meno provinčného priora Eliáša, ktorý sa spomína v falošnej listine datovanej do predchádzajúceho roku, preto nemusí byť úplne vymyslené, ale založené na tradícii.

Uhorská provincia Rehole pustovníkov sv. Augustína teda mohla pravdepodobne vzniknúť v závere šesťdesiatych alebo v závere sedemdesiatych rokov 13. storočia. Samozrejme, k tejto téme mala čo povedať

⁵⁴ Ján LUKAČKA, „Ohrozenie kresťanstva v Uhorsku v druhej polovici 13. storočia,“ in *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*, ed. Mária Kohútová, Bratislava: Historický ústav SAV, 2003, s. 28–29.

⁵⁵ Samozrejme, že medzi Kumánmi účinkovali aj iné žobravé rády. Brat Vít umrel v povestí svätosti v roku 1297 a pochovali ho v Ostrihome. V augustiniánskej reholi bol uctievaný ako svätý. Porov. Miroslav HUŤKA, „Vitus Pannonius, egy kevésé ismert magyarországi középkori szent,“ *Magyar Sion új folyam*, 2012, č. 2, s. 203–216.

aj generálna kapitula rehole, no nateraz o tom nemáme žiadne informácie.

Augustiniáni boli menej rozšírená rehoľa v stredovekom Uhorsku, pričom vzniklo len okolo štyridsať kláštorov. Na území dnešného Slovenska mali len štyri rehoľné domy, a to vo Veľkom Šariši, Hrabkove, Bardejove a v Spišskom Podhradí. Sú však zaujímavou súčasťou života stredovekej spoločnosti, na príklade ktorej sa dá prezentovať pomerne ťažká vývojová cesta. Je spojená najmä so vznikom rehole integráciou heterogénnych spoločenstiev, ako aj transformáciou pôvodne pustovníckej rehole na rehoľu žobravú, zameranú na pastoračiu. Táto zmena mala veľký vplyv na mestotvorný proces v stredoveku, ale to sú už otázky pre ďalší výskum, načrtnuté už v úvode.

**The Beginnings of the Order of the Hermits of Saint Augustinian in Hungary
and the Establishment in Their Own Province**

Keywords: The Middle Ages; Hungary; Augustinian; Province

Abstract: The aim of this article is to analyze the work of Augustinians in medieval Hungary and reasons and circumstances for establishing their own province. The beginnings of the work of the Augustinians was connected with the activities of the Order of Saint William. This is portrayed in the first part of this article. The oldest reference to the Augustinians dates back to the year 1242 prior to the establishment of the Order. It is not clear if they were hermits of Tuscany or from a different order. There are several other reports about Italian hermits. The second part is devoted to the establishment of the Order province in Hungary. Its establishment is vague. Several circumstances exist which supported its establishment. Although there were only a few monasteries, a great role was performed for the pastoral needs in the pagan environment of Hungary, mainly amongst the Cumans. The political environment is also taken into consideration. The most fortunate conditions were in the second half of the 1260s, prior to the death of King Béla IV or at the end of the 1270s when Hungary was visited by the pontifical legate Philip of Ferm. The province definitely existed at the beginning of the 14th century.

Mgr. Miroslav Hutka, Ph.D.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
miroslav.hutka@ku.sk